

**De crisis van de jaren dertig:
verloren jaren of een grote sprong voorwaarts?**

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van

hoogleraar in de Economische Geschiedenis

aan de Rijksuniversiteit Groningen

op dinsdag 11 december 2012

door

Dr. Herman de Jong

Mijnheer de Rector Magnificus,
Zeer geachte aanwezigen,

“To understand the Great Depression is the Holy Grail of macroeconomics. Not only did the Depression give birth to macroeconomics as a distinct field of study, but also the experience of the 1930s continues to influence macroeconomists’ beliefs, policy recommendations, and research agendas.“¹

Dit citaat stamt uit het jaar 2000 en is afkomstig van Ben Bernanke, destijds hoogleraar economie aan de Princeton universiteit. Hij gold toen en ook nu nog als een internationale autoriteit op het gebied van de crisis van de jaren dertig. Bernanke schreef dit voordat hij in 2006 Alan Greenspan opvolgde als voorzitter van de Federal Reserve – de Centrale Bank - van de Verenigde Staten. Als hoofdverantwoordelijke voor het monetair beleid van het land stond hij al snel voor cruciale beslissingen die de hele wereldeconomie aan zouden gaan. In 2008 moest hij immers het Amerikaanse bankwezen redden in de acute financiële crisis die in september van dat jaar was ontstaan ten gevolge van het faillissement van de Lehman Brothers bank. De bestudering van de crisis van de jaren dertig bleef voor hem dus niet alleen maar bij een academische analyse. Hij was op de hoogte van de belangrijke overeenkomsten tussen de nieuw ontstane crisis en de vorige en dat is wellicht een geluk voor de wereldeconomie van vandaag geweest. Zonder de omvangrijke monetaire en ook fiscale interventies van de Federal Reserve en van de Amerikaanse overheid had het veel slechter af kunnen lopen met de financiële sector en de Amerikaanse economie als geheel en daarmee de wereldeconomie.

Sinds het uitbreken van de financiële-, economische- en nu ook euro- en schulden crisis is vaak de vraag gesteld in hoeverre deze lijkt op die van de jaren dertig, de Grote Depressie, en of wij daar van kunnen leren. Zijn er inderdaad analogieën waar we lessen uit kunnen trekken? En kunnen op basis daarvan zinvolle beleidsadviezen worden gegeven? De Amerikaanse econoom Paul Krugman is pessimistischer dan zijn collega Bernanke. Hij heeft zijn collega’s nog niet zo heel lang geleden voorgehouden dat zij zelfs hun theoretische inzichten omtrent de macro-economie niet op orde hadden. Hij spreekt van de *Dark Age of macroeconomics*, want economen zijn volgens hem cruciale inzichten gewoon vergeten.² Kennis van de

---

¹ Ben S. Bernanke. *Essays on the Great Depression*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000.

² <http://krugman.blogs.nytimes.com/2009/01/27/a-dark-age-of-macroeconomics-wonkish/>

economische geschiedenis is daarom een noodzakelijke aanvulling op de vaak tegengestelde theoretische inzichten. Dat had de Britse econoom Keynes in de jaren dertig ook al eens gezegd.³

Vandaag wil ik het met u hebben over de crisis van de jaren dertig en haar betekenis bij het verklaren en aanpakken van de crisis van dit moment. Maar onze crisis werpt ook weer een nieuw licht op de vorige. Met andere woorden, de geschiedschrijving en de economische analyse van de depressie van de jaren dertig verandert, mede onder invloed van de huidige.

Het verloop van de crisis

Een belangrijke overeenkomst tussen de huidige crisis en die van de jaren dertig is dat ze allebei zijn begonnen in de Verenigde Staten en dat ze beide werden voorafgegaan door een hoogconjunctuur gevoed door de speculatie en prijsstijgingen op de onroerend-goed markt. Dit ging vergezeld van een erg snelle groei van de financiële sector. Een tweede overeenkomst is de afnemende overheidsregulering van de financiële sector en een lakse houding van de overheid om regels te willen handhaven. Door de hoogconjunctuur werden nieuwe financiële instrumenten ontwikkeld en werd er meer risico genomen, zowel door leners als door schuldeisers. De verhouding tussen uitstaande schuld en activa (leverage) nam toe bij huishoudens en bij financiële instellingen. Deze 'double magic' vergrootte de kwetsbaarheid bij het publiek en de financiële instellingen. Ten derde was er in beide gevallen sprake van een uitzonderlijke toename van de geldhoeveelheid, die op bepaalde markten, zoals de woningmarkt, tot prijsopdrijving leidde. Een vierde overeenkomst was dat de crises in beide gevallen hebben geleid tot een ongekend langdurige daling van de productie en van de werkgelegenheid.

Hoe is de crisis van de jaren dertig ontstaan? De volgende kroniek is voornamelijk gericht op de gebeurtenissen in de Verenigde Staten, waar de crisis is begonnen. Aan deze catastrofe ging een periode van ongekend snelle economische groei vooraf. De *roaring twenties* waren jaren van een snelle toename van de industriële productie, vooral in de nieuwe sectoren van de economie, zoals de autoindustrie. Men dacht dat er nieuw tijdperk van ongekende groei was aangebroken. Innovaties in producten en productieprocessen werden gevolgd door financiële innovaties, zoals het verlenen van krediet met waardepapieren als onderpand en het kopen op

---

³ John M. Keynes. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. London, Macmillan, 1936.

afbetaling van duurzame consumptiegoederen. Echter, om oververhitting van de economie en een dreigende inflatie tegen te gaan voerde de Amerikaanse Centrale Bank in 1928 een renteverhoging door. Het zou moeten leiden tot afremming van de consumptie en aanvankelijk leek het beoogde effect ook gunstig te zijn.

De reactie van de financiële markten kwam pas in het najaar van 1929. Rond het laatste weekend van oktober 1929 verloor de beurs op Wall Street een derde van haar waarde. De financiële crisis sloeg echter snel over naar de reële economie. De index van de industriële productie daalde vervolgens met meer dan 30 procent in ruim een jaar. In 1931 kwamen er duidelijke aanwijzingen dat de crisis een ander karakter had dan wat men kende van voorgaande crises; er waren veel *bank runs*, klanten van banken namen hun geld op uit angst dat banken niet aan hun verplichtingen zouden kunnen voldoen. De crisis begon over te slaan naar gezonde financiële instellingen. Klanten verloren hun tegoeden, debiteuren, veelal ondernemers, werden door banken gedwongen hun schulden af te lossen. Duizenden banken gingen over de kop. Tegelijkertijd voerde de Amerikaanse overheid een politiek door van bezuinigingen en belastingverhogingen om het overheidstekort terug te brengen. In de winter van 1933 (dus ruim drie jaar na de crash op Wall Street) zat de Amerikaanse economie in een zeer diep dal: het werkloosheidspercentage stond op maar liefst 25 procent, de industriële productie was gehalveerd, de geldhoeveelheid en het prijsniveau waren ten opzichte van 1929 gedaald met ruim 30 procent. De onafgebroken prijsdalingen had de economie de das omgedaan. Burgers consumeerden niet en producenten investeerden niet. Miljoenen werklozen zwierven door het land.⁴

Pas in het voorjaar van 1933, toen Franklin Roosevelt inmiddels Herbert Hoover had opgevolgd als president, begon er een aarzelend herstel, dat gedurende de rest van de jaren dertig verder zou doorzetten. Het productieniveau van 1929 werd echter pas bereikt bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en dat gold ook voor de werkgelegenheid. Hoe had het zover kunnen komen?

Verklaringen voor de Great Depression

De Amerikaanse overheid had vanaf 1930 beleidsopties om de crisis aan te pakken. Dat het niet tot de juiste daden kwam heeft vooral te maken met de economische inzichten van die tijd. Beleidsmakers waren niet in staat de omstandigheden goed te

---

⁴ Peter Temin. *Lessons from the Great Depression*. Cambridge, MA: MIT Press, 1989.

interpreteren. Veel economen geloofden in de zelf corrigerende werking van markten. Als de vraag verminderde moesten prijzen en lonen omlaag en dat werd simpelweg als een kwestie van tijd gezien. Deze orthodoxe houding was nog het duidelijkst zichtbaar in de groep economen rond president Hoover. Men zag de Depressie als een economische straf voor de speculatieve excessen van de jaren twintig. Deze “liquidationists” in de Hoover-regering en de Federal Reserve hadden de opvatting dat de crisis moest uitzieken tot het moment waarop lonen en prijzen zich voldoende hadden aangepast tot een nieuwe evenwichtssituatie met volledige werkgelegenheid.⁵ Kortom, het Amerikaanse publiek werd geacht op de blaren te zitten. De economische en sociale effecten van deze ‘*laissez-faire*’ houding waren gigantisch.

Algehele verlaging van het prijsniveau om weer concurrerend te worden, deflatie, was dus een keuze van overheden. Economisch-historici als Peter Temin en Barry Eichengreen hebben aangetoond dat veel regeringen – niet alleen de Amerikaanse – in denken en doen vastzaten aan de werking van het internationale monetaire systeem van die dagen. In dit stelsel van de gouden standaard dienden de centrale banken van landen de goudwaarde van hun nationale munt te beschermen.⁶ Zodoende waren de internationale wisselkoersen van nationale valuta aan elkaar vastgekoppeld of beter gezegd geketend. Deze internationale afspraken leken technisch gesproken sterk op een muntunie, zoals bijvoorbeeld de Euro. Met een vaste wisselkoers van de nationale munt kon een land een depressie alleen maar bestrijden door het binnenlandse prijspeil omlaag te brengen om zo de vraag naar producten te stimuleren. Maar dit werkte in de praktijk slecht. Sommige landen verlieten om deze reden de gouden standaard en daarmee de vaste wisselkoers van hun munt. Ook de regering van de Verenigde Staten heeft in 1931 en begin 1933 de keus gehad de goudpariteit van de dollar niet langer te verdedigen en de dollar los te koppelen van het goud. Maar men heeft het toen niet gedaan, waardoor banken nog heel lang terughoudend bleven met het verstrekken van krediet. De economieën van landen die eerder loskoppelden, zoals het Verenigd Koninkrijk en de Scandinavische landen hebben veel minder te lijden gehad van de crisis; overheden waren in staat om de geldhoeveelheid te vergroten en het prijspeil te laten stijgen. De landen die

---

⁵ Herbert Hoover. *The Memoirs of Herbert Hoover: The Great Depression, 1929-1941*. New York: Macmillan, 1952.

⁶ Barry Eichengreen. *Golden Fetters: The Gold Standard and The Great Depression, 1919-1939*. New York: Oxford University Press, 1992.

dat niet deden werden tot verdere deflatie gedwongen, wat het economisch herstel ernstig vertraagde.

Er waren dus beleidsopties; maar het vereiste een andere manier van denken, nieuwe theorievorming en een nieuwe kijk op de rol van de economische politiek om landen naar een uitweg te leiden. Belangrijk in dit verband is het gedachtengoed van de Britse econoom Keynes. Met actieve overheidspolitiek kon de vraag in een economie worden aangezwengeld, hetzij via monetaire maatregelen zoals kredietverruiming, hetzij via fiscale maatregelen zoals belastingverlagingen en het tijdelijk laten oplopen van het begrotingstekort. Deze inzichten zouden echter eerst na 1945 gemeengoed worden.

Met het loslaten van de gouden standaard konden landen ontsnappen aan de deflatoire spiraal van afnemende economische activiteit. Ook in onze tijd zien we de tegenstrijdigheid of zo u wilt paradox van de recessie-economie om ons heen, eerst in Zuid-Europa, maar nu ook in ons eigen land. Beleid dat nodig is om landen uit een recessie te halen (zoals bijvoorbeeld het laten oplopen van het overheidstekort en het vergroten van de geldhoeveelheid) staat haaks op beleid dat lange termijn groei van de economie garandeert. Beleidsmakers en politici moeten schipperen en dat ook nog in de mist. Daarbij is de economische theorie wellicht een kompas, maar nog geen radar.

Natuurlijk is de werkelijkheid rond de oorzaken van de hardnekkigheid van de Grote Depressie veelomvattender. Twee andere belangrijke verklaringen die in de literatuur worden genoemd zijn de bekende Monetaire Hypothese van Milton Friedman en Anna Schwartz en de Financiële Hypothese van de reeds genoemde Ben Bernanke.⁷ Deze laatste visie is ook bekend geworden als de “credit view”. Bernanke betoogde dat door de omstandigheden van de crisis de reële schuldenlast van consumenten en bedrijven sterk was toegenomen.⁸ Het geld van de banken zat vast in overgewaardeerde huizen en in onrendabele bedrijven. Afbouw van schulden was het devies en dit veranderde het mechanisme van kredietverlening. Besparingen werden niet gebruikt voor nieuwe leningen en investeringen. Consumptie en

---

⁷ Milton Friedman and Anna J. Schwartz. *A Monetary History of the United States, 1867-1960*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963.

⁸ Ben S. Bernanke. “Nonmonetary Effects of the Financial Crisis in the Propagation of the Great Depression.” *The American Economic Review* 73, no. 3 (1983): 257-76.

investerings daalden. Dit lijkt sterk op wat er nu gebeurt in de door de crisis getroffen landen.

En in Nederland?

Wat gebeurde er in ons land? De internationale crisis van 1929 kwam voor Nederland als een schok van buitenaf. De crisis heeft in Nederland vooral effecten gehad op delen van de industrie (metaal- en scheepsbouw, katoenindustrie), de handel- en transportsector en de landbouw. In tegenstelling tot de Verenigde Staten is het bankwezen er goeddeels buiten gebleven. De open economie van Nederland werd sterk benadeeld door het toenemend protectionisme; landen begonnen hun grenzen te sluiten voor buitenlandse producten. De export, de industriële productie en het investeringsvolume namen gemiddeld met zo'n 30 procent af. In totaal is het nationaal product van Nederland tussen 1930 en 1933 met 10 procent gekrompen.⁹

Maar mede door een behoudende valutapolitiek verslechterde ook na 1933 de economische situatie verder. Nederland behoorde in 1936 tot de laatste groep van landen die uiteindelijk de gouden standaard losliet. Hier stond men, evenals in de Verenigde Staten, op het standpunt dat de crisis moest uitzieken. De handhaving van de gulden in de gouden standaard, de 'gave gulden', werd gezien als een morele plicht; devaluatie zou eigenaren van Nederlands waardepapier immers duperen en dat was diefstal. Maar het verslechterde de internationale concurrentiepositie zienderogen, met als gevolg een dalende afzet en een sterke stijging van de werkloosheid tot ver boven de twintig procent. Er werd zodoende een hoge prijs betaald voor de gave gulden.

Overheidspolitiek

Wat was het effect van de gevoerde politiek in Nederland? Het vasthouden aan de gouden standaard tot 1936 betekende dat het land alleen maar de concurrentiepositie kon verbeteren door een binnenlands beleid gericht op loon- en prijsverlaging. Afgezien van de 'verkeerde' verwachtingen die dit met zich meebracht, verliep de prijsdaling niet op alle markten in het zelfde tempo. Het economisch beleid van crisisbeheersing door de kabinetten Colijn bleek in de praktijk niet erg

---

⁹ Herman de Jong. *Catching Up Twice. The Nature of Dutch Industrial Growth During the 20th Century in a Comparative Perspective*. Berlin: Akademie Verlag, 2003. Het productievolume in de industrie herstelde zich na het dieptepunt van 1932 echter vrij snel. Nog vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog stond het niveau van de industriële productie in Nederland meer dan 10 procent boven dat van 1929. De werkgelegenheid in 1938 was echter 10 procent lager dan in 1928.

consistent.¹⁰ Door middel van de zogenoemde aanpassingspolitiek wilde men bedrijven prikkelen om kosten te verlagen. De regering bezuinigde sterk op de uitgaven om de overheidsbegroting sluitend te houden. Maar er was ook steunpolitiek voor die sectoren die in het proces van aanpassing het loodje dreigden te leggen.

Het meest opmerkelijk waren de Landbouwcrisiswet, die de overheid machtigde om buiten het parlement om minimumprijzen vast te stellen voor agrarische producten, en de Crisisinvoerwet, die invoerquota regelde voor industriële producten. Andere maatregelen bevorderden kartelvorming; ondernemingen werd toegestaan onderlinge prijs- en productie afspraken te maken, waarmee het land een kartelparadijs werd. Een belangrijk effect hiervan was dat slecht presterende ondernemingen aan het infuus bleven en dat er industrieën opbloeden (confectie, textiel) die zonder deze maatregelen geen economische reden van bestaan meer hadden in Nederland. De ironie van de situatie is, dat de overheid vanuit liberaal economische principes ervoor koos om de crisis in Nederland te laten uitzieken (d.w.z. dat de ongezonde delen van de economie moesten afsterven), maar dat de steunmaatregelen van diezelfde overheid het herstel sterk bemoeilijkten. De heelmeeesters waren dus niet consequent. Op de lange termijn heeft dit beleid de structurele vernieuwing van de economie sterk vertraagd.¹¹

Soortgelijke ontwikkelingen speelden ook elders in Europa. In onderzoek van Nick Crafts en Steve Broadberry is geclaimd dat het crisisbeleid in Groot Brittannië gericht was op het beschermen van bestaande sectoren, zoals de steenkolenmijnbouw, de textielindustrie, en de scheepsbouw. Kartelvorming werd niet alleen getolereerd maar ook gestimuleerd. Dit verslechterde de concurrentieverhoudingen in het land, maar belemmerde ook de modernisering van de economische structuur in Groot-Brittannië. Tel daar ook de naoorlogse nationalisaties van strategische bedrijven bij en het wordt duidelijk dat de crisis en de crisispolitiek de trendmatige groei van de Britse economie hebben geschaad. Het Britse crisisbeleid wierp zodoende een lange schaduw vooruit.¹²

---

¹⁰ F. A. G. Keesing. *De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheidspolitiek 1918-1939*. Nijmegen: SUN, 1978.

¹¹ Jan Luiten van Zanden. *De dans om de gouden standaard. Economisch beleid in de depressie van de jaren dertig*. Oratie VU, Amsterdam, 1988.

¹² Stephen N. Broadberry and Nick F.R. Crafts. "Britain's Productivity Gap in the 1930s: Some Neglected Factors," *The Journal of Economic History* 52, no.3 (1992): 531-58.

Ontwikkelingen in de Verenigde Staten: Een Grote Sprong Voorwaarts?

Hoe kwamen de Verenigde Staten uit de crisis? Ook dit land verliet uiteindelijk de gouden standaard en de dollar devalueerde. De economie krabbelde na 1933 weer op. Deflatoire verwachtingen verdwenen. Het herstel was echter partieel; de werkloosheid bleef tot 1940 boven de 15 procent. Roosevelts crisisbeleid, de zg. New Deal politiek bestond uit maatregelen die de industrie moesten beschermen, zoals de National Industrial Recovery Act. Deze wetgeving diende te zorgen voor eerlijke concurrentie, standaardisatie van werkmethoden, productkwaliteit en productiebeperking. Maar de wet bleek een papieren tijger toen deze al snel ongrondwettelijk werd verklaard. De New Deal heeft echter wel gezorgd voor beter sociale wetgeving. Anders dan in Europa is de vrije marktwerking in de Verenigde Staten veel minder verstoord door steunmaatregelen aan verouderde bedrijfstakken. De lange termijn effecten van het economisch beleid in de Verenigde Staten leken ook veel gunstiger uit te pakken dan in Europa. Om spaarders te beschermen werd een deposito garantiestelsel ingevoerd. Gelijktijdig zorgde de Glass Steagall Act ervoor dat er weer een scheiding kwam tussen gewone (consumenten/retail) banken en investeringsbanken. Bankieren werd weer een saaie aangelegenheid in de naoorlogse periode, waarmee volgens sommige economen voor een lange tijd financiële crises werden voorkomen.

De Amerikaanse crisiswetgeving heeft, anders dan in Europa, de arbeidsproductiviteit – en daarmee de belangrijkste voorwaarde voor welvaartsgroei – in de jaren dertig gunstig beïnvloed. Maar er was nog veel meer aan de hand. De economisch historicus Alexander Field heeft in een aantal publicaties op overtuigende wijze aangetoond dat in de ‘lange’ Depressie periode tussen 1929 en 1941 het productieve vermogen van de Amerikaanse economie sterk is toegenomen, mede door het toepassen van talloze innovaties en door overheidsinvesteringen in de infrastructuur, zoals autowegen.¹³ Het geeft een nieuwe wending aan het debat over de oorzaken en gevolgen van de Grote Depressie. Wat er is gebeurd in deze crisisperiode kan daarom ook niet los gezien worden van het enorme welvaartsniveau dat de Verenigde Staten na 1945 bereikten. Field heeft vastgesteld dat de groei van de productiviteit van de Amerikaanse economie in de periode 1929-

---

¹³ Alexander J. Field. ‘The Most Technologically Progressive Decade of the Century’, *The American Economic Review* 93, no. 4 (2003): 1399-1413.
Alexander J. Field. *A Great Leap Forward. 1930s Depression and U.S. Economic Growth*. New Haven & London: Yale University Press, 2011.
Zie ook Robert J. Gordon. ‘U.S. Economic Growth since 1870: One Big Wave?’ *The American Economic Review* 89, no. 2 (1999): 123-28.

1941 onvergelijkbaar hoog is geweest, hoger dan in enig ander decennium in de twintigste eeuw. Hogere productiviteit betekent nog niet direct hogere welvaart. Maar het is wel een voorwaarde ervoor. Immers als een fabriek 300 auto's per dag kan produceren in plaats van 200 met dezelfde hoeveelheid arbeiders, dan ontstaat er ruimte voor loonsverhogingen voor arbeiders en prijsverlagingen voor autokopers, vaak diezelfde arbeiders.

Wat waren de achterliggende krachten achter deze innovaties? Allereerst is duidelijk dat er voor het eerst in de geschiedenis systematisch werd geïnvesteerd in Research and Development, waardoor de vernieuwing van producten en productieprocessen is versneld. Dit gebeurde vooral in sectoren die na de Eerste Wereldoorlog sterk waren gegroeid zoals chemie, elektrotechniek, autoproductie en communicatie. Er was een aanzienlijk vergroting van het rail- en wegvervoer. De jaren dertig brachten kortom de vervolmaking en combinatie van de technologieën die eind 19^e eeuw waren uitgevonden. Het had enkele decennia geduurd voordat deze hun maximale toepasbaarheid hadden bereikt. Elektromotoren zorgden voor vervanging van de stoommachine met revolutionaire veranderingen in de fabrieksbouw als gevolg, nieuwe assemblagetechnieken zoals de lopende band zorgden voor besparingen op arbeid en op machines. De resulterende technologische en organisatorische verbeteringen in de economie leidden tot een hogere productie per werknemer en daarmee ook hogere reële lonen. Tegelijk zorgde dit voor een moeilijk herstel uit de depressie, immers, gegeven het lage niveau van de consumptie en de investeringen, was er een trage groei van de werkgelegenheid in belangrijke sectoren zoals de industrie. Gedurende de jaren dertig was er sprake van z.g. baanloze groei; veel bedrijven groeiden en bleken na 1933 alweer sterk winstgevend, maar de groei van de werkgelegenheid bleef er aanvankelijk bij achter (AT&T, IBM, Dupont, GM, Kodak, General Electric). De economie van de Verenigde Staten onderging zodoende een stiekem transformatieproces, dat achteraf goed te duiden is, maar op het moment zelf niet zichtbaar was, vanwege de depressie.¹⁴

Was er nog een oorzakelijk verband tussen de Grote Depressie en dit transformatieproces of was het toeval? Ik ben geneigd het laatste te denken; de gelijktijdigheid was voor een groot deel toeval. De economische geschiedenis leert ons dat technologische vernieuwingen en nieuwe combinaties niet in een

---

¹⁴ Michael A. Bernstein. "The Response of American Manufacturing Industries to the Great Depression," *History and Technology* 3, no.3 (1987): 225-48.

gelijkmatige stroom in een samenleving worden gegenereerd. Nieuwe technologie komt in onregelmatige golven. Maar in de jaren dertig kwamen veel innovaties gelijktijdig en in veel sectoren van de economie, zoals de industrie, maar ook in de handel en het transport. Het effect van deze technologische vernieuwing was volgens sommige economisch historici dan ook groter dan de ICT-revolutie van onze tijd, die zich over een veel kleiner deel van de economie lijkt te hebben uitgestrekt. Tot nu toe althans.

Recentelijk hebben Amerikaanse economen de depressie van de jaren dertig nog toegeschreven aan een negatieve technologische schok, dat wil zeggen dat gebrek aan vernieuwing de diepere oorzaak was van de crisis. Maar in feite was het precies andersom: de Amerikaanse depressie ging gepaard met een versnelling in de technologie. Samen met mijn Groningse collega's heb ik aangetoond dat in veel industrieën in de Verenigde Staten de productiviteit na 1933 inderdaad in een adembenemend tempo is toegenomen.¹⁵ Niet voor niets gaf de eerder genoemde Field zijn boek de omineuze titel *A Great Leap Forward* mee. De Grote Sprong Voorwaarts kennen wij natuurlijk als het programma van de Grote Roerganger Mao om zijn China de industriële revolutie binnen te loodsen aan het eind van de jaren vijftig. In China resulteerde dit in de grootste menselijke ramp ooit met een verlies aan mensenlevens dat is geschat op bijna 50 miljoen tussen 1959 en 1963, evenveel als alle slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.

De enige en echte Grote Sprong Voorwaarts van de twintigste eeuw is die in de Verenigde Staten; het land was al de economische leider van de wereld en wist zich in het diepst van de crisis van de jaren dertig opnieuw uit te vinden. Field biedt daarmee een geheel nieuw perspectief op de crisis in vergelijking met bestaande opvattingen waar vooral werkloosheid en verarming centraal staan. De depressie was niet noodlottig voor de lange termijn ontwikkeling van de Amerikaanse economie, integendeel, juist in deze periode werd de basis gelegd voor Amerika's welvaartsmodel van na de Tweede Wereldoorlog. Een echte grote sprong voorwaarts dus, met verregaande betekenis voor bestaande meningen over de naoorlogse periode van economische groei en voor de huidige crisis.

---

¹⁵ Robert Inklaar, Herman de Jong en Reitze Gouma. "Did technology shocks drive the Great Depression? Explaining Cyclical Productivity Movements in U.S. Manufacturing, 1919-1939", *The Journal of Economic History*, Vol. 71, No. 4, (2011): 827-58.

En Europa? Vreemd genoeg zijn deze bevindingen nog maar weinig in internationaal perspectief geplaatst. Eigen onderzoek dat wij hier in Groningen hebben opgezet laat zien dat de voorsprong van de Verenigde Staten op Europa in deze jaren verder is vergroot. De industriële productiviteit nam toe tot het drievoudige van de niveaus in het Verenigd Koninkrijk en Duitsland, de twee grootste industrienaties na de Verenigde Staten. Al sinds de afloop van de Eerste Wereldoorlog was Europa een volger van de Verenigde Staten; het liep circa twintig jaar achter in termen van efficiency.¹⁶ Op dit moment zijn wij bezig om scherper in beeld te krijgen wat deze divergentie en vertraging in ontwikkeling zou kunnen verklaren in het door NWO gefinancierde project *Modern Times*.

Duidelijk is wel dat het toegenomen verschil niet louter een gevolg is van de Europese stupiditeit om twee wereldoorlogen uit te vechten. Het is ook een gevolg van een verkeerde economische politiek en van een overmatige bescherming van eigen nationale bedrijven in een gefragmenteerde thuismarkt. In de Verenigde Staten heeft de grote interne markt en de wil om bedrijven te laten concurreren de vernieuwing meer ruimte gegeven. Europa kopieerde dit model pas vanaf eind jaren veertig. Dit verklaart mede waarom in Europa na 1945 een onafgebroken periode van economische groei plaatsvond van maar liefst dertig jaar. Deze inhaalgroei vind zijn oorzaak in de verkeerde politiek tijdens het interbellum, niet in de Tweede Wereldoorlog. De sprong voorwaarts in Europa kwam rond 1970, ruim dertig jaar later dan in de VS.

Dat was de vorige crisis, nu even terug naar de onze. Toen de huidige crisis losbarstte, nu alweer 4 jaar geleden, fungeerde de Grote Depressie van de jaren dertig bij beleidsmakers en politici als een metafoor, maar ook als een analogie, een gelijkenis. De Grote Depressie was een metafoor, een beeldspraak voor een eerdere, allesverwoestende economische ramp. Zulk een hernieuwde dreiging vroeg daarom om acute en grootscheepse actie. De publieke opinie moest worden beïnvloed om maatregelen geaccepteerd te krijgen, ook in Nederland, zoals de reddingsoperaties van banken die zich onverantwoordelijk hadden gedragen. Het

---

¹⁶ Herman de Jong en Pieter Woltjer. "Depression dynamics: a new estimate of the Anglo-American manufacturing productivity gap in the interwar period", *The Economic History Review*, 64, 2, (2011): 472-92. Zie ook: Rainer Fremdling, Herman de Jong en Marcel Timmer. "British and German Manufacturing Productivity Compared. A New Benchmark for 1935/36 Based on Double Deflated Value Added", *The Journal of Economic History* 67, no.2 (2007): 350-78.

voorbeeld van de Grote Depressie fungeerde echter vooral als analogie. De gelijkenis van de vorige crisis met de huidige verschafte als het ware een handleiding voor actie bij afwezigheid van een theoretische consensus over wat te doen; de maatregelen die bijvoorbeeld de Amerikaanse Bankpresident Bernanke en het Ministerie van Financiën namen waren daarop gestoeld: monetaire verruiming, deposito garanties voor rekeninghouders, fiscale stimulering, en de herkapitalisering van banken.¹⁷

Maar heeft de analogie met de Grote Depressie beleidsmakers ook kunnen steunen bij het ontwikkelen van nieuw beleid? Dat hangt er maar van af. Een belangrijke oorzaak waarom beleidsvernieuwing zo traag verloopt is dat de analogie tussen beide crises toch maar beperkt is. Ik heb al eerder aangegeven dat er niet één versie van de Grote Depressie is. Sterker nog, de geschiedenis wordt nog steeds herschreven. Het mechanisme werkt namelijk ook in de omgekeerde richting: met de ervaringen van de huidige crisis verandert tevens de geschiedschrijving van de Grote Depressie. Wij weten nu immers dat de beleidsantwoorden op de gebeurtenissen in de jaren dertig geen garantie zijn gebleken om nieuwe rampen te voorkomen. De les is dat de markten en de politiek zich aanpassen aan nieuwe omstandigheden en spelregels; of domweg soms dingen vergeten. Onder het ideologisch gevoede neoliberale beleid van Reagan en Thatcher en de deregulering sedert de jaren tachtig is institutionele kennis over de beperking van financiële risico's bij het oud vuil gezet. Alleen al daarom is economische geschiedenis als discipline nodig; het menselijke en institutionele geheugen is beperkt. Voor de geschiedenis van de Grote Depressie betekent het dat het onderzoek zich waarschijnlijk meer zal gaan richten op de lange termijn effecten van maatregelen die n.a.v. de crisis zijn genomen en minder op de korte termijn aanpassingen. Wat wij ook hebben gezien is dat de beleidsrespons niet alleen een zaak is van economie, maar ook van ideologie en politiek. Dit zou wel eens kunnen leiden tot een herwaardering van Roosevelt's New Deal.

Een andere les van de Grote Depressie is dat de uiteindelijke winst op onvermoede plekken is gehaald, nog het meest in de Verenigde Staten, één van de landen die n.b. het sterkst door de crisis getroffen werd. En dat de lange termijn groei er niet

---

¹⁷ Barry Eichengreen. "Economic History and Economic Policy", *The Economic History Review*, 72, 2, (2012): 289-307.

door is bedreigd. Of zoiets zich nu weer herhaalt? Voorspellen kan ik niet, troost bieden evenmin, daarvoor had ik op een andere kansel moeten staan. Ik ga echter niet mee in het verhaal van economen die het einde van de economische groei aankondigen. Daar klopt namelijk niets van, ook nu gaat de technologische ontwikkeling gewoon door en dat heeft potentieel gunstige effecten op onze toekomstige welvaart, en pensioenen, zeg ik daar voor de volledigheid nog maar even bij.

Wel wil ik nog wat zeggen over de algehele welvaartseffecten van de periode tussen beide wereldoorlogen. En hier kom ik aan het laatste onderdeel van mijn verhaal. Er was namelijk nog een andere grote sprong voorwaarts, die zich net zo stiekem leek te voltrekken als de technologische vernieuwing in de Verenigde Staten. Het verschil is dat deze sprong voorwaarts zich in veel meer landen heeft afgespeeld. De economische prestaties tijdens de crisis waren in veel landen bedroevend met soms negatieve sociale gevolgen. Tegelijkertijd is de periode rond de crisisjaren er één waarin de biologische levensstandaard van de wereldbevolking zich revolutionair ontwikkelde.

Er vond in de eerste helft van de twintigste eeuw een ware transitie plaats in de algemene gezondheid van mensen. Concentreren wij ons voor het gemak op Europa dan zijn de feiten van het interbellum verbazingwekkend. Ondanks de wereldoorlogen, etnische zuiveringen, holocaust en emigratie groeide de Europese bevolking met 100 miljoen inwoners. Dit was het gecombineerde effect van een snelle groei van de gemiddelde levensverwachting en een stijgend niveau van de levensstandaard.¹⁸

Tussen 1913 en 1945 daalden zowel geboorte- als sterfte cijfers. De kindersterfte nam af van 90 tot 25 per duizend geboorten. De gemiddelde levensverwachting steeg van 45 naar 65. Mensen stierven niet langer vroegtijdig aan infectieziekten zoals tuberculose, longontsteking of bronchitis. En mensen waren in 1950 gemiddeld bijna 6 centimeter langer dan in 1910.¹⁹ De hoeveelheid vrije tijd per werkende nam na de Eerste Wereldoorlog snel toe: het gemiddeld aantal arbeidsuren per jaar nam af met 500 uur door een breed ingevoerde wettelijke verkorting van de werkweek in

---

¹⁸ James C. Riley. "Estimates of Regional and Global Life Expectancy, 1800-2001", *Population and Development Review* 31, nr. 3 (2005): 537-43.

¹⁹ Robert Millward and Jörg Baten. "Population and living standards, 1914-1945", in S. Broadberry and K. H. O'Rourke (eds.) *The Cambridge Economic History of Modern Europe. Volume 2: 1870 to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010: 232-63.

1919. De toename van deze belangrijke welvaartsindicatoren vinden wij echter niet terug in de officiële cijfers die onze economische groei meten. Ten tweede, deze transitie speelde zich af nog vóór de periode van de grote medische doorbraken. Belangrijke nieuwe medicijnen zoals antibiotica etc. kwamen pas na 1945 op de markt.

De meeste gezondheidsverbeteringen kwamen door betere huisvesting, riolering en schoon drinkwater en door een toegenomen resistentie van kinderen en zwangere vrouwen tegen ziekten, mede een gevolg van betere voeding.²⁰ De diepere oorzaken hiervan moeten wij dan ook zoeken bij welvaarts-economische aspecten, zoals de rol van de overheid (hogere uitgaven voor gezondheidszorg, betere huisvesting en kindercare) en door een minder scheve inkomensverdeling, vanwege o.m. de stijging van de reële lonen. Deze maakten uitgerekend een versnelling door in een periode waarin wij teleurstellende welvaartsprestaties meten. In hoeverre zijn deze een gevolg van bijvoorbeeld economische ontwikkelingen van voor de Eerste Wereldoorlog? En welke effecten had de stijging van de levensverwachting op haar beurt weer op de economische prestaties van landen? De causaliteit is niet altijd eenduidig. Gaan wij echter uit van een breder welvaartsbegrip dan inkomen alleen, dan laat de crisis van de jaren dertig zien dat er niet altijd economische groei nodig is om menselijk welzijn te vergroten. Dat is een intrigerende vraagstelling voor toekomstig onderzoek.

Ik heb gezegd.

---

²⁰ Richard E. Easterlin. "The Worldwide Standard of Living Since 1800", *Journal of Economic Perspectives*, 14 no. 1 (2000): 7-26.